

Ibrahim Kemura

**POLOŽAJ I ULOGA ISLAMSKE VJERSKE ZAJEDNICE I »GAJRETA«
U DRUŠTVENO-POLITIČKOM ŽIVOTU MUSLIMANA
POČETKOM 30-IH GODINA OVOG STOLJEĆA**

U nastojanju da ostvari politički uticaj na Muslimane i zadobije njihovu podršku šestojanuarski režim tražio je i našao oslonac za provođenje te politike pretežno među onim muslimanskim političarima koji su bili poznati po svojoj izrazito prosrpskoj orijentaciji. U skladu sa tom politikom šestojanuarski režim vršio je sistematsko potiskivanje sa svih značajnijih mjesta u političkom i javnom životu pristalice zabranjene Jugoslavenske muslimanske organizacije. Njihova mjesta popunjavana su Muslimanima, uglavnom, radikalskim pristicama koji, međutim, ni dotada nisu stekli politički ugled i povjerenje u muslimanskim masama. Novi režim je očekivao da će aktiviranjem muslimanskih političara — protivnika Jugoslavenske muslimanske organizacije — uspjjeti pridobiti muslimanske mase za vladinu šestojanuarsku politiku. Naročito značajnu ulogu u uvođenju u javni i politički život nekada istaknutih ličnosti kao što je bio tuzlanski muftija Ibrahim Maglajlić, dr. H. Karamehmedović i drugi imao je dr. Milan Srškić (ministar pravde u vladi Petra Živkovića, a od 2. VII 1932. do 27. I 1934. predsjednik vlade.¹⁾

Šestojanuarski režim je svoje političke ciljeve nastojao provesti preko Islamske vjerske zajednice (IVZ), ukidanjem njene autonomije i uvođenjem jedinstvene vjerske organizacije pod kontrolom države. To je istovremeno imalo poslužiti i eliminisanju uticaja JMO. Kao što je poznato sve do zavođenja diktature Jugoslavenska muslimanska organizacija imala je dominantan upliv u vakufskoj upravi. Osjećaj nesigurnosti i ugroženosti prvih poratnih godina iskoristila je JMO za učvršćivanje svog položaja u muslimanskim masama, jer se postavila kao legitimni politički predstavnik i jedini zaštitnik muslimanske zajednice. Na taj način vodstvo JMO uspjelo je zadobiti kontrolu i ostvariti snažan uticaj u upravi vakufa i njegovim organima, što je predstavljalo moćan adut kako u finansijskom tako i u idejno moralnom pogledu. Vakuf je raspolagao velikim materijalnim sredstvima, čiji je godišnji prihod iznosio preko 15,000.000 dinara.²⁾ Imajući u vidu i zna-

¹⁾ A. Purivatra, Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. I izdanje, »Svjetlost«, Sarajevo, 1974., str. 429-432.

²⁾ N. Šarac, Uspostavljanje šestojanuarskog režima. »Svjetlost«, Sarajevo, 1975., str. 64.

čaj vakufa u životu Islamske vjerske zajednice u Kraljevini SHS, razumljivo je da se prilikom svakih vakufskih izbora vodila ogorčena borba oko zadobljanja vakufske uprave. Međutim, svi pokušaji da se ugroze pozicije JMO u upravi vakufa, isturanjem na izborima lista njenih protivnika iz redova muslimanskih političara srpske orijentacije nisu urodili plodom.

Sve vakufske autonomne ustanove i odbori: centralni vakufski sabor, saborski odbor, kotarska (sreska) vakufsko-mearifska povjerenstva bili su pod direktnom kontrolom JMO i ovi organi su popunjavani njenim pristalicama. U većini mjesta članovi mjesnih odbora JMO bili su ujedno i članovi kotarskih odbora i vakufsko-mearifskih povjerenstava.³⁾

Reorganizacija Islamske vjerske zajednice i njeno stavljanje pod kontrolu Ministra pravde provedeno je Zakonom o IVZ od 31. I 1930. godine, čime je stavljen van snage Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH« iz 1909. godine na kome je počivala autonomija IVZ. Po novom zakonu reis-ul-ulemu, članove ulema medžlisa u Sarajevu i Skoplju i devet muftija postavljao je kralj ukazom. Prema tome zakonu vjerski poslovi ostali su u nadležnosti imenovanih vjerskih funkcionera, dok su vakufsko-mearifski poslovi potpali pod direktnu nadležnost Ministarstva pravde. Po uredbi o privremenoj organizaciji vlasti i poslova IVZ od 5. V 1931. godine koja je važila do donošenja Ustava IVZ, Ministar pravde postao je najviša upravna vlast koja vrši nadzor nad svim organima IVZ. Njegov nadzor se protezao i na rad čisto vjerskih organa, dok je za zadužbinske i prosvjetne (vakufsko-mearifske) poslove bio najviša upravna vlast za cijelu zemlju. U ostale organe koje su predstavljali Glavno vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Sarajevu i sreska vakufsko-mearifska povjerenstva sastavljena od jednog povjerenika i određenog broja savjetnika, ušli su pouzdani režimski ljudi.⁴⁾

Ovakvoj organizaciji IVZ odlučno se suprotstavio Reis-ul-ulema Čaušević, ali bez uspjeha, te je na prijedlog Ministra pravde kraljevim ukazom od 6. VI 1930. godine penzionisan. Novim ustavom IVZ koji je donesen 9. jula 1930. god. postignuta je potpuna kontrola i uticaj države u poslove IVZ, pošto su svi vjerski i vakufski organi osim džematskog medžlisa imenovani a ne birani, a u skoro sve organe uvedeni predstavnici države. Ovakva organizacija IVZ bila je tvorevina režima, a trebala je da posluži određenim političkim ciljevima: preko vjerske organizacije šestojanuarski režim želio je da pridobije Muslimane u BiH za svoju politiku i odvoji ih od uticaja dr. Spahe i JMO.⁵⁾

Sprovođenje te politike u život šestojanuarski režim povjerio je onoj grupi muslimanskih političara, preko kojih su i raniji režimi, doduše bezuspješno, pokušavali ostvariti svoj uticaj na Muslimane i

³⁾ A. Purivatra, Jugoslavenska muslimanska organizacija... str. 544-545.

⁴⁾ dr. Mustafa Imamović, Islamska (vjerska) zajednica u Jugoslaviji 1918-1941, u: Vjerske zajednice u Jugoslaviji. Rukopis u Institutu za istoriju

⁵⁾ Isto, str. 980.

razbiti jedinstvo JMO. To je bila grupa političara na čelu sa Ibrahimom Maglajlićem, koja je 1922. godine dovela do rascjepa i krize u JMO i izdvojila se »iz njenih redova u posebnu stranku Jugoslovensku muslimansku narodnu organizaciju (JMNO). Međutim, ova politička stranka izrazito režimski i radikalno orijentisana ostala je bez političkog uticaja među Muslimanima, pa su se njeni pravci morali povući iz političkog života u koji ih je sestojanuarski režim sada ponovo uveo.⁶⁾

Nakon donošenja Zakona o izboru Reis-ul-uleme, na prijedlog dr. Srškića kraljevim ukazom od 12. maja 1930. godine za novog Reis-ul-ulemu postavljen je Ibrahim Maglajlić, tuzlanski muftija koji se još 1920. godine opredijelio za zvaničnu politiku, a poslije pristupio i radikalnoj stranci, te tako stekao kod Srškića »punu kvalifikaciju« za ovaj visoki položaj. Svečano ustoličenje izvršeno je u Bajrakli džamiji u Beogradu 3. X 1930. godine, a sjedište Reis-ul-uleme prenešeno iz Sarajeva u Beograd.⁷⁾

Za direktora vakufske direkcije u Sarajevu postavljen je Šerif Arnautović,⁸⁾ dok je na istu takvu dužnost u Skoplju došao istaknuti pristalica srpske nacionalne orijentacije Hasan Rebac, dotadašnji načelnik u Ministarstvu vjera.

Maglajlić je ubrzo po postavljenju uspješno odstranio gotovo sve Spahine pristalice iz vakufsko-mearifskog sabora i drugih vakufskih organa i u njih uveo prorežimski orijentisane Muslimane. Za predsjednika vakufsko-mearifskog vijeća došao je ing. Suljaga Salihagić, potpredsjednika dr. Ibrahim Hadžiomerović (pomoćnik bana Drinske banovine); a za članove: Esad-beg Alibegović, Šerif Arnautović, Ibrahim Fejić, mostarski gradonačelnik, dr. A. Hasanbegović, potpredsjednik Narodne Skupštine i predsjednik Gajreta, dr. Hamdija Karamehmedović, ministar, Hamid Kukić, direktor »Gajreta«, Salim Muftić, predsjednik Ulema međžlisa i senator, Redžić Osman, školski nadzornik, Ibrahim Sarić, vrhovni šerijatski sudija i dr.

⁶⁾ Na skupštinskim izborima 18. marta 1923. godine dr. Spaho dobio je 112.228 glasova i 18 mandata, dok je Maglajlićeva grupa dobila svega 10.266 glasova, te je ostala bez ijednog poslaničkog mjesta u skupštini. Poslije ovih skupštinskih izbora političari iz vodstva Jugoslovenske muslimanske narodne organizacije nisu mogli dobiti nikakvih političkih funkcija, pa su se posvetili svojim profesijama: dr. Karamehmedović radio je kao ljekar, a Maglajlić i Sakib Korkut su obavljali dužnosti muftija u Tuzli odnosno u Travniku. A. Purivatra, Jugoslovenska muslimanska organizacija... str. 201-202, 182.

⁷⁾ M. Imamović, Islamska (vjerska) zajednica u Jugoslaviji 1918-1941, str. 977.

⁸⁾ Šerif Arnautović je bio istaknuti muslimanski političar u vrijeme austrougarskog perioda. Iako je bio poznat po tome što je zagovarao rješenje bosanskohercegovačkog pitanja ujedinjenjem sa Mađarskom, nakon stvaranja Kraljevine SHS orijentisao se prema radikalima. Izdavao je list »Domovinu«, a na izborima za Konstituantu istupio sa »Nezavisnom muslimanskom listom« i doživio potpuni neuspjeh. Nakon toga povukao se iz političkog života u koji ga je ponovo uveo sestojanuarski režim. A. Purivatra, Jugoslovenska muslimanska organizacija... str. 432.

I u upravnom odboru Vakufsko-mearifskog vijeća našle su se iste ličnosti: predsjednik Salim Muftić, potpredsjednik Ibrahim Sarić, a članovi Serif Arnautović, dr. Ibrahim Hadžiomerović, ing. Suljaga Salihagić i dr.⁹⁾ I u sreskim vakufsko-mearifskim povjerenstvima u Bosni i Hercegovini također su uvedeni Muslimani prosrpske orijentacije.

Najveći broj ličnosti koji je tom prilikom angažovan regrutovao se, uglavnom, iz redova »Gajretovih« aktivnih radnika. Zbog izrazito jakih pozicija Spahinih pristalica, kao na primjer u Tuzli, oni prije nisu imali skoro nikakvog upliva na vakufske poslove. Tako je mjesni odbor »Gajreta« u Tuzli, tražio od predsjednika »Gajreta« dr. Hasanbegovića da upliviše, kako bi u vakufsko-mearifsko povjerenstvo ušli ljudi »koji su se svojim radom isticali za Gajret«. Zahtjev je bio obrazložen time što »ljudi koji su do sada bili na čelu vakufa u Tuzli, ometali su, uglavnom, rad »Gajretu«, pa bi za buduće bilo potrebno postarati se, da se ovakvi nazadnjaci eliminišu«. Istovremeno, predlaže se za predsjednika vakufsko-mearifskog povjerenstva u Tuzli poznati »Gajretov« radnik, šerijatski sudija Ibrahim ef. Šehić.¹⁰⁾

Naročito je zapažena aktivnost »Gajretovih« radnika, predvođenih dr. Hasanbegovićem, da što više osnaže svoje pozicije u vakufsko-mearifskim organima, dotadašnjim važnim uporištima Jugoslavenske muslimanske organizacije. Neposredno iza zavođenja diktature dr. A. Hasanbegović, tada aktivni Veliki župan mostarske oblasti izradio je elaborat, koji je dostavio predsjedniku vlade P. Živkoviću, u kome mu sugeriše, da ukoliko se želi istinsko rasturanje i eliminisanje uticaja JMO među Muslimanima, treba u prvom redu raspustiti vakufsko-mearifska povjerenstva preko kojih JMO i dalje organizovano djeluje. Elaborat je sačinjavao detaljan plan razbijanja JMO za mostarsku oblast.¹¹⁾

Nastojanja istaknutih »Gajretovih« ličnosti da ojačaju svoj uticaj u vakufsko-mearifskom vijeću ostvareno je nakon provedene reorganizacije Islamske vjerske zajednice, kada u njegov sastav ulaze dr. Avdo Hasanbegović, Esad-beg Alibegović, Osman Redžić, Suljaga Salihagić, dr. Sulejman Hafizadić, dr. Ibrahim Hadžiomerović i Hamid Kukić.¹²⁾

Postavljanje i uvođenje u vakufske organe ličnosti koje su odgovarale političkim težnjama režima i željama Ministra pravde, a uz to su većinom bili nepodesni za položaje na koje su postavljeni, pogodovalo je rasipanju i nekontrolisanom trošenju vakufskog imetka. Na te i slične pojave još 1930. godine reis-ul-ulema Čaušević je upozoravao Ministra pravde navodeći dokumentovano da Glavno vakufsko povjerenstvo u Sarajevu rasipa vakufsku imovinu i da je već upropastilo preko 80.000 dinara.¹³⁾ Sprovedenom organizacijom IVZ država

9) Izvještaj upravnog odbora vakufskog vijeća u Sarajevu za 1931/32 godinu. Sarajevo 1932.

¹⁰⁾ Arhiv BiH (ABH5, Fond »Gajreta« (FG), Kutije (K) 5, br. 622/30.

¹¹⁾ »Jugoslavenski list«, br. 14, 17. I 1929, 2.

¹²⁾ »Gajretovi« radnici u Vakufskom vijeću. »Gajret«, XII/1932, 10, 193.

¹³⁾ M. Imamović, Islamska (vjerska) zajednica u Jugoslaviji... str. 975.

odnosno Ministar pravde stekao je punu kontrolu nad radom svih organa IVZ i široka prava i u pitanjima otpuštanja i postavljanja vjerskih dostojanstvenika. Tako direktno uplitanje države u poslove jedne vjerske zajednice, čega nije bilo u tolikoj mjeri u drugim vjerskim organizacijama u državi, izazivalo je ogorčenje i nezadovoljstvo pripadnika IVZ, pa čak i onih muslimanskih političara koji su se aktivno uključili u šestojanuarski režim i podržavali ga. Kritika takvog odnosa države prema IVZ došla je od strane bivšeg vakufskog direktora Huseina Kadića, inače narodnog poslanika na listi Petra Živkovića na novembarskim izborima 1931. godine. On je u Narodnoj skupštini oštro kritikovao i osudio nedemokratski postupak prilikom donošenja novog Zakona o IVZ i ukidanju njene autonomije. Radi ilustracije načina kako se postupalo pri donošenju u život Zakona o Ustava IVZ, Kadić je naveo da je u Ulema-medžlis u Sarajevu Ministar pravde postavio ljude koji ni u kojem pogledu nisu odgovarali tom zvanju. Pri tome on se pozvao i na Šerifa Arnautovića, koji iako je kao radikalski pristalica došao na položaj vakufskog direktora, bio krajnje nezadovoljan sa ličnostima koje su bile u Ulema-medžlisu i za koje je tvrdio »da od četiri člana koji su postavljeni — trojica ne znaju ni jedno obično pismo ni ćirilicom ni latinicom napisati.«¹⁴⁾ Na taj način su na ključne položaje u IVZ došli ljudi bez potrebnih kvalifikacija. Sprovođenje Zakona o IVZ prema riječima Kadića — vršeno je isključivo preko ličnosti koje su bile lični prijatelji Ministra pravde i njegovi politički istomišljenici, ali »koji od oslobođenja do danas nisu mogli naći ni u kojoj prilici oslonca među svojim istovernicima«. Stoga je Kadić tražio da se provede revizija Ustava IVZ kao i da sprovođenje te revizije bude prepušteno slobodno izabranim tijelima od strane Muslimana u suglasnosti sa Vladom.¹⁵⁾

Velika brojna zastupljenost vodećih ličnosti iz »Gajretove« neposredne uprave u vakufskim organima (dr. A. Hasanbegović, H. Kukić, dr. I. Hadžiomerović, Suljaga Salihagić, Osman Redžić i dr.) imala je i svog konkretnog odraza koji se ispoljavao u pojavi tendencija potpunog potčinjavanja institucije vakufa »Gajretu«. Osnova od koje se polazilo pri toj kombinaciji donekle je ležala u sličnosti programa »Gajreta« i vakufa, pošto je i vakuf u svojoj osnovnoj funkciji predstavljao pored vjerske i prosvjetnu instituciju. Opravdanost tog poteza objašnjavala se dotadašnjom lošom upravom vakufa, te da bi pravilnim rukovođenjem njegovih poslova daleko više bili ispunjeni osnovni ciljevi vakufa. U stvari išlo se za tim da se zadobije kontrola i potpuni uticaj na raspolaganje i korištenje zaista velikim prihodima vakufa.¹⁶⁾

¹⁴⁾ Govor Huseina Kadića, narodnog poslanika, održan 5. III 1932. godine u Narodnoj Skupštini, prigodom debata o budžetu Ministarstva Pravde. Beograd 1932.

¹⁵⁾ Isto.

¹⁶⁾ I pored prilično nesređenog finansijskog stanja u vakufu, samovolje pojedinih mutevelija kao i posljedica ekonomske krize iz 1927. godine u kojoj je vakuf pretrpio znatne štete, samo od zakupnina u 1929. godini vakufski prihodi iznosili su 1.396.000 dinara. Abduselam Balagija, Uloga vakufa u verskom i svetskom prosvjećivanju naših Muslimana. Beograd 1933. str. 45

Uplitanje vodećih ličnosti »Gajretove« uprave u poslove vakufsko-mearifskog vijeća ispoljavale su se i u njihovim pokušajima da svoj uticaj prošire i na ostale muslimanske vjersko-prosvjetne ustanove. U tom pravcu pokrenuta je inicijativa za preuzimanje u nadležnost »Gajreta« i Fevzije medrese u Travniku. Ulema međžlis iz Sarajeva ustupanje medrese »Gajretu« uslovio je slijedećim zahtjevima: da to preuzimanje bude samo privremenog karaktera i uz zadržavanje svih prava koja su i do tada imale autonomne vjerske vlasti na rad medrese, a (posebno na imenovanje nastavnika i primanje učenika u internat.¹⁷⁾ Društvo »Gajret« nije moglo prihvatiti te uslove, pa je tražilo da »Gajretova« ingerencija na upravu i vođenje medrese bude u srazmjeru sa njegovim ulaganjem materijalnih sredstava. Zbog toga je »Gajret« dostavio uslove Ulema međžlisu pod kojima prihvata izdržavanje medrese, a oni su se sastojali u tome da se primanje pitomaca u internat vrši u nadležnosti posebnog »odbora za medresu i internat« sastavljenog od članova »Gajreta« i Ulema međžlisa. Postavljanje nastavnika vršio bi Ulema međžlis uz suglasnost GOG i da se nastavni plan radi u zajednici sa Glavnim odborom »Gajreta«. Vakufsko-mearifski saborski odbor u Sarajevu odbio je ove zahtjeve i donio zaključak u kome je izraženo da »saborski odbor nije zato da se ova medresa predaje Gajretu«. ¹⁸⁾

Nastojanja Glavnog odbora »Gajreta« da u vjerskim nastavnim zavodima utiču i na usmjeravanje nacionalnog vaspitanja omladine u srpskom duhu pokazuje i slijedeći primjer. Glavni odbor »Gajreta«, na inicijativu dr. Hasanbegovića i H. Kukića postavio je 1931. godine vakufsko-mearifskom vijeću pitanje o stanju honorarnih nastavnika svjetovnih predmeta na Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu i njihovoj nacionalnoj orijentaciji. Glavni odbor »Gajreta« je zahtijevao od vakufsko-mearifskog vijeća razjašnjenje o postavljanju nekih tadašnjih nastavnika, te ujedno ga upozorio da je još prije 1929. godine u medresi zaveden »naročiti sistem nacionalnog vaspitanja omladine«, te da se izbjegava zapošljavanje iskusnih nastavnika pedagoga sa akademskom spremom koji su nacionalno srpski orijentisani. Od vakufsko-mearifskog vijeća se traži odgovor o tome »ikome se pripisuje krivica i ko snosi odgovornost za ovakav partizanski rad u vakufu«. ¹⁹⁾

Međutim, te i slične tendencije je uspješno uspio da suzbije Salim Muftić, predsjednik upravnog odbora vakufsko-mearifskog vijeća i Ulema međžlisa. On je vještīm taktičkim potezima i manevrisanjem uspio da čitavu garnituru na čelu sa ing. Suljagom Salihagićem prisili na povlačenje iz vakufske uprave i na taj način eliminiše njihov dalji uticaj na vakuf.

¹⁷⁾ Preuzimanje Fevzije medrese u Travniku »Gajret«, X/1929, str. 200.

¹⁸⁾ Fevzija medresa ne ustupa se »Gajretu«. »Gajret«, X/1929, 356-357.

¹⁹⁾ Datirano 2. aprila 1931. Ovaj dopis mogao se odnositi na Hamdiju Kreševljakovića i Muhameda Kantardžića, koji su u to vrijeme bili angažovani na medresi kao honorarni nastavnici, prvi za predmete istoriju, pedagogiju i njemački, a drugi za hemiju i matematiku, a bili su hrvatski nacionalno orijentisani.

Napori koje je režim u vrijeme diktature ulagao na planu pridobijanja Muslimana za svoju politiku i njihovog odvajanja od Jugoslavenske muslimanske organizacije nisu dali očekivani rezultat. Glavni protagonist te politike dr. Milan Srškić već krajem 1933. godine morao je priznati da su dani njegove vlade odbrojani. Kao jedan od razloga svoga neuspjeha Srškić je naveo i taj »što mu nije uspjelo u Bosni i Hercegovini na terenu politički povezati muslimane i odvojiti ih od Spahe«. ²⁰⁾

Dolaskom na vlast Milana Stojadinovića i uključivanjem JMO u Jugoslovensku radikalnu zajednicu potisnuta je ova manjinska grupa prosrpskih muslimanskih političara pri vladi i u IVZ, koja u novim uslovima nije više bila interesantna za Stojadinovića kada je u vladi imao dr. Spahu. Samim tim ona je izgubila svaki politički značaj. Za svoj ulazak u vladu, pored ostalog, dr. Spaho je zahtijevao izmjenu zakona o IVZ i odstranjenje njegovih političkih protivnika, u prvom redu reis-ul-uleme Maglajlića. Njegovim zahtjevima je udovoljeno i već 18. februara 1936. godine. Zakon i Ustav IVZ stavljeni su van snage, a novi Ustav IVZ donijet je 24. oktobra 1936. godine, kojim je obnovljena ranija autonomija IVZ. Reis-ul-ulema Maglajlić je smijenjen, a sjedište IVZ vraćeno je iz Beograda u Sarajevo. Za novog reis-ul-ulemu izabran je Fehim Spaho, brat dr. Mehmeda Spahe. ²¹⁾

Druga značajna muslimanska institucija preko koje je šestojanuarski režim nastojao stvoriti svoja uporišta u pridobijanju Muslimana za kraljevu politiku diktature bilo je kulturno-prosvjetno društvo »Gajret«. U sprovođenju te svoje politike nosioci diktature našli su pogodne saradnike u ličnostima koje su se nalazile u društvenoj upravi »Gajreta«, a i od prije su bile poznate po svojoj režimskoj orijentaciji. U ovoj grupi muslimanskih političara koji su »u velikosrpskoj kraljevoj politici tražili rješenje muslimanskog pitanja« isticao se dr. Avdo Hasanibegović, predsjednik »Gajreta« »preko koga je dr. Milan Srškić provodio u Bosni svoju posebnu muslimansko-srpsku kraljevsku politiku.«. ²²⁾

Društvo »Gajret« pod vodstvom srpski orijentisanih Muslimana isticalo se i do tada svojim nacionalnim radom među Muslimanima u pravcu njihovog nacionalnog »osvježavanja« u srpskom duhu, a i samo se pod uticajem režimskih elemenata na početku diktature proglasilo srpsko-muslimanskim Društvom, te je smatrano državnotvornom i nacionalnom organizacijom. Kao takvo ono je predstavljalo za režim diktature pogodan instrumenat za političko djelovanje među Muslimanima.

Preko društva »Gajret« koje je svojom razgranatom mrežom organizacija, pododbora i povjerenika predstavljalo najjače i najveće kulturno-prosvjetno društvo Muslimana, vršila se intenzivna propaganda popularisanja režima diktature. U »Gajretovim« publikacijama zavođenju diktature i »novog stanja« u državi davana je puna podrška

²⁰⁾ dr. Ivan Ribar, Politički zapisi, II, Beograd 1949., str. 133.

²¹⁾ M. Imamović, Islamska (vjerska) zajednica u Jugoslaviji, str. 980.

²²⁾ dr. Ivan Ribar, Politički zapisi, II, str. 133.

i pisano sa oduševljenjem. U nizu napisa isticana je sva štetnost i jalovost dotadašnjih tvrdnja političkih stranaka, zbog čega su bila u pozadinu potisnuta sva vitalna ekonomska i prosvjetna pitanja. Zabrana rada političkih stranaka i uklanjanje sa političke pozornice dotadašnjih vodećih političara, stvorili su, kako je objašnjavano u listu »Gajret« povoljnu atmosferu i uslove za djelovanje i društva »Gajret« i ljudi koji njime rukovode.²³⁾

Svim aktima šestojanuarskog režima predstavnici »Gajreta« davali su punu podršku. Tako je i povodom donošenja zakona o nazivu države i podjele zemlje na banovine, predsjednik »Gajreta« u ime svih »Gajretovih« radnika uputio telegram Predsjedniku Ministarskog savjeta Petru Živkoviću u kome je taj akt okarakterisan kao »epohalno delo ukidanja istorijskih granica koje su vekovima delile naš narod i što se novom podelom države pruža mogućnost svim pozitivnim snagama našega naroda da razviju nesmetano svoje delo na korist kralja, Otadžbine i Naroda.«²⁴⁾ Preko društvenog glasila se ukazivalo na opravdanost zavođenja diktature i isticano da je to »jedini spasonosni put ozdravljenja našeg državnog i društvenog života.«²⁵⁾ List »Gajret« bio je ispunjen prigodnim apologetskim člancima i tekstovima u kojima je ukazivano da je za »nas došlo blagosloveno doba« i pozvali Muslimane da budu »iskreni, požrtvovani i revnosni saradnici Njegova Veličanstva Kralja u radu za dobro naroda.«²⁶⁾

U pridobijanju Muslimana za šestojanuarski režim i ujedno suzbijanje uticaja JMO i dr. Spahe u muslimanskim masama režim diktature je polagao velike nade u muslimanske političare okupljene oko društva »Gajret«. Šestojanuarski režim naročito je protežirao dr. Avdu Hasanbegovića, istaknutog radikalskog pristalicu i dugogodišnjeg predsjednika »Gajreta«. Njegovo forsiranje u vrijeme diktature i namijenjena mu uloga najistaknutijeg muslimanskog političara, trebalo je da posluži daljem potiskivanju i slabljenju uticaja dr. Spahe i drugih političara JMO u muslimanskim masama. Neposredno poslije zavođenja diktature Hasanbegović je sa položaja Velikog župana u Mostaru premješten na istu dužnost u Tuzli. Nakon formiranja banovina dr. Hasanbegović je postavljen za pomoćnika bana Drinske banovine u Sarajevu, a od septembra 1931. do 3. januara 1932. godine imenovan za ministra bez portfelja u Živkovićevoj vladi, a poslije toga jedno vrijeme je obavljao dužnost potpredsjednika Narodne skupštine.²⁷⁾

²³⁾ Pobjeda zdravih elemenata nosi pobjedu zdravog i naprednog stanja. »Gajret«, X/1929, str. 23.

²⁴⁾ IAS, FG, K-42/1929. Kao što je poznato formiranjem banovina Bosna i Hercegovina bila je vještački pocijepana, a njeni dijelovi ušli su u četiri banovine: Vrbasku, Drinsku, Primorsku i Zetsku. Time je Bosna i Hercegovina i kao istorijska i kao administrativno-upravna cjelina bila razbijena u težnji potpunog negiranja njene posebnosti i cjelovitosti.

²⁵⁾ M. Alikalfić, Prosvjetom opštem napretku. »Gajret«, X/1929, str. 43-44.

²⁶⁾ Dževad Sulejmanpašić, 6. januar 1929. »Gajret«, X/1929, str. 129-131.

²⁷⁾ »Narodno jedinstvo«, Ilustrovani zvanični almanah-kalendar Drinske banovine za 1932. godinu, str. 424.

Imenovanjem dr. Hasanbegovića koji je kratko vrijeme kao jedini Musliman bio u vladi Petra Živkovića novi režim nastojao je da ojača pozicije u muslimanskim masama, a istovremeno onemogućiti eventualne prigovore o nezastupljenosti Muslimana u najvišim političkim institucijama zemlje. Poznato je da u prvoj vladi Petra Živkovića nije bilo predstavnika Muslimana, odnosno Jugoslovenske muslimanske organizacije. Nezastupljenost Jugoslovenske muslimanske organizacije u Živkovićevoj vladi pored ostalog pripisuje se i velikom uticaju dr. Milana Srškića, vođe bosanskohercegovačkih radikala, koji je bio odlučan protivnik JMO i posebnog političkog organizovanja Muslimana. Te okolnosti i glavne intencije šestojanuarske politike isključivale su neposredno učešće predstavnika Jugoslovenske muslimanske organizacije u vladi kraljevog ličnog režima.²⁸⁾

I niz drugih muslimanskih političara iz grupe oko »Gajreta« aktivno se uključio u aparat šestojanuarskog režima. Poslije imenovanja dr. Hasanbegovića za ministra, njegovo mjesto pomoćnika bana Drinske banovine zauzeo je dr. Ibrahim Hadžiomerović, potpredsjednik »Gajreta«.

Ključne pozicije dr. Hasanbegovića i grupe režimskih eksponenata u društvu »Gajret« stvarale su preduslove da se ono koristi kao pogodan instrumenat za ostvarivanje određenih političkih ciljeva. To je naročito došlo do izražaja prilikom osnivanja službene vladine stranke Jugoslovenske radikalne seljačke demokratije, kasnije zvanično prozване Jugoslovenska nacionalna stranka (JNS). Naime, čvrstina, koju je bar na izgled prvobitno pokazivao režim diktature, brzo je jenjavala usljed sve većeg pritiska demokratskih snaga u zemlji. Već nakon tri godine od zavođenja diktature nosioci režima bili su prinuđeni tražiti nova rješenja. Baza na kojoj je počivao šestojanuarski režim morala se proširivati na taj način što su u nju uključeni i ostali dijelovi buržoazije u jedinstvenu političku partiju nastalu kao posljedica ustupaka i donošenja novog ustava 3. septembra 1931. godine. Ne mijenjajući u suštini skoro ništa, šestojanuarski režim je na ovaj način dobio organ koji će mu državno pravno ozakoniti sistem i bar prividno pružiti pokriće za dalje postojanje takvog sistema. Oktroisanim ustavom je naime predviđeno uvođenje senata i Narodne skupštine. Nova režimska formacija JNS zastupala je načela narodnog i (državnog jedinstva, odnosno politiku nacionalnog unitarizma i centralizma. U novoosnovanoj stranci glavnu riječ su vodili radikalni političari i članovi demokratske stranke, a oko nje okupljali su se svi »državotvorni« elementi, pretežan dio činovništva, kao i disidenti zabranjenih stranaka koje su bile zahvaćene procesom rasipanja.²⁹⁾ Ova državna stranka koja je uživala punu podršku kralja težila je da svoj uticaj proširi na cijelu Jugoslaviju, a počivala je na platformi zvanične idejno-političke doktrine integralnog jugoslovenstva.

²⁸⁾ A. Purivatra, Jugoslovenska muslimanska organizacija... str. 429-431.

²⁹⁾ Ferdo Čulinović, Jugoslavija između dva rata. II, Zagreb 1961, str. 29-39.

U agitaciji povodom osnivanja ove stranke obilato su korištene »Gajretove« jedinice preko kojih se nastojalo stvoriti raspoloženje u muslimanskim masama za novu stranku. Prema obavještenjima bana Drinske banovine predsjedniku Ministarskog savjeta Petru Živkoviću »Gajretovim« organizacijama je od strane Glavnog odbora »Gajreta« »dato naređenje da svim silama akciju pomognu«. ³⁰⁾ U istom izvještaju se navodi da je pomoćnik bana dr. Ibrahim Hadžimerović prilikom obilaska dijela Bosne koji je u sastavu Drinske banovine, zahvaljujući ovoj intervenciji Glavnog odbora »Gajreta« »naišao na potpuno razumijevanje i uspjeh u narodu«. ³¹⁾ Istovremeno je uprava policije izvještavala bansku upravu da je i dr. M. Spaho pred novembarske izbore 1931. godine uputio pisma svojim pristašama u kojima im preporučuje da izađu na predstojeće izbore i glasaju »za taj beogradski ko đoja parlament«. Ovakav stav šef JMO je obrazložio time da se otkloni odgovornost sa Muslimana, jer »ako diktatorska lista ne bude imala dosta glasova Beograd i diktatorska štampa svaliće svu krivnju na nas muslimane, koji nećemo da spašavamo državu, da nismo uz kralja... itd.« U daljim uputstvima obrazloženo je da ovaj režim ne može još dugo potrajati, te će JMO ponovo uzeti vodstvo u svoje ruke. ³²⁾

Korištenje »Gajretovih« organizacija u političke svrhe naročito je došlo do izražaja u predizbornoj agitaciji za novembarske izbore 1931. godine. Mnogi »Gajretovi« funkcioneri koji su se kandidirali na zemaljskoj listi Živkovića koristili su svoj položaj u društvu »Gajret« radi zadebljanja političkog prestiža među članstvom. U tome se naročito isticao dr. Hasانبegović, koji je političke zborove održavao u prostorijama »Gajretovih« pododbora i čitaonica. ³³⁾ Vodeće strukture u »Gajretu« aktivno su se angažovale i dale punu podršku nastojanju šestojanuarskog režima da formiranjem raznih masovnih organizacija obezbjedi sebi nova uporišta zvanične politike. U tom smislu šestojanuarski režim je nakon ukidanja raznih sokolskih i drugih udruženja pod kraj 1929. godine, zakonskim aktom ustanovio 1930. godine jedinstveni Soko Kraljevine Jugoslavije. Ova organizacija koja je sada stajala pod neposrednim uplivom države bavila se ne samo fizičkim nego i moralno političkim odgojem omladine. U omasovljenju ove organizacije neposredno se angažovalo i društvo »Gajret«. Odmah po objavljivanju Zakona o Sokolu Kraljevine Jugoslavije Glavni odbor »Gajreta« uputio je svim svojim jedinicama okružnicu u kojoj je ukazivao na potrebu uže saradnje i potpomaganje »Gajreta« i Sokola koje pored ostalog vezuje i zajednički protektor u ličnosti prestolonasljednika Petra. Glavni odbor »Gajreta« je u cilju ostvarenja što uže saradnje apelovao na svoje članstvo da se upisuje u sokole što je trebalo shvatiti kao »svetu i neodloživu dužnost«. ³⁴⁾

³⁰⁾ ABH, Pov. br. 2623/31.

³¹⁾ Isto

³²⁾ ABH, KBUDB, Pov. br. 4045/1931.

³³⁾ ABH, KBUDB, Pov. br. 3648; KBUDB, Pov. br. 2316/33; KBUDB, D. Z. Pov. br. 1972/82.

³⁴⁾ IAS, Okružnica br. 1286 od 7. maja 1930.

Kako odziv nije ispunio očekivanja Glavnog odbora to je donesen zaključak »da se svi članovi Gajreta imaju bezuslovno upisati za članove sokola«. ³⁵⁾ Iako se u zvaničnim publikacijama i na »Gajretovim« godišnjim skupštinama isticalo kako je u pojedinim mjestima cjelokupno »Gajretovo« članstvo pristupilo u sokolske redove, ova akcija prema drugim dostupnim izvorima nije se odvijala onako kako je to želio i prikazivao Glavni odbor. ³⁶⁾

Imajući u vidu tradiciju koju je sokolstvo steklo među Muslimanima, postupak Glavnog odbora o forsiranom uključivanju »Gajretovog« članstva u ovu sada i politički obojenu organizaciju kosilo se i sa osnovnim demokratskim načelima i pravima članova jednog kulturno-prosvjetnog društva. Otvoreno suprotstavljanje ovoj prisilnoj akciji učlanjivanja u Sokolsku organizaciju prvi su izrazili članovi mjesnog odbora iz Mostara. Prema izvještaju mjesnog odbora reakcija na ovakvo naredbodavno ponašanje Glavnog odbora imala je za posljedicu da su mnogi članovi izjavili da će napustiti društvo »Gajret«. Naročito inteligencija, koja je i do tada bila najviše zastupljena u sokolskim organizacijama, odbijala je da se na ovakav način prisiljava na učlanjenje. U istom izvještaju se dalje konstatuje: »Mnogi članovi Gajreta već od ranije bili su članovi Sokola. Naročito ukoliko se to odnosi na inteligenciju. No ukoliko to do sada nisu bili, svi su i odviše gordi da bi kao inteligencija samo po nečijem diktatu ulazila u jednu organizaciju...« ³⁷⁾

Daleko veći uspjeh u učlanjivanju u sokolske organizacije postizan je u »Gajretovim« internatima, gdje su svi pitomci po nalogu Glavnog odbora automatski ulazili u sastav ove organizacije. Naročito je u sarajevskom internatu, koji je brojao i najviše učesnika, bila jaka sokolska organizacija, koja se uključila u rad Vratničke organizacije.

Propaganda sokolstva intenzivno je vršena preko lista »Gajret« u kojem se stalno isticala podudarnost i istovjetnost »Gajreta« i Sokola, jer kako je objašnjavao »Jugoslovenstvo Sokola upoređeno sa osnovnom ideologijom Gajreta predstavlja produženje te ideologije, ono je sinteza ideologije Gajreta saobražene potrebama države kao celine« ³⁸⁾ I pored svih napora koje je Glavni odbor »Gajreta« činio u

³⁵⁾ IAS, Okružnica br. 1330 od 14. maja 1930.

³⁶⁾ Potrebno je napomenuti da učešće Muslimana u sokolskim organizacijama datira još od vremena prije prvog svjetskog rata, a od 1908. godine osnovano je u više gradova muslimanskih sokolskih organizacija najčešće pod imenom Muslimanski Soko. U Sarajevu je 1911. godine osnovan Muslimanski soko, od kojeg se godinu dana kasnije izdvojila jedna grupa i formirala novo društvo pod imenom Muslimansko sokolsko društvo Đerđelez. Pod raznim imenima i u drugim gradovima osnivana su ova društva: u Mostaru 1909. Muslimanski Soko, u Rogatici — Rogatički Soko, u Tuzli — Islamski Soko (1910), u Bijeljini — Muslimanski Soko (1908), u Čapljini — Muslimanski Soko (1910) zatim u Trebinju, Stocu, Maglaju, Banjaluci, Visokom, Brčkom i drugim mjestima. Hamid Dizdar, Sokolstvo i muslimani, »Gajret«, 15/1934, 6, 110-118.

³⁷⁾ IAS, FG, K48, br. 1330/1930.

³⁸⁾ Gajret i sokolstvo. »Gajret«, XV/1934, 4, 65-67.

pravcu što masovnijeg upisa svoga članstva u sokolsku organizaciju, došlo je do suprotstavljanja takvim tendencijama upravo u redovima »Gajretovih« članova. Da je to nezadovoljstvo sa politikom Glavnog odbora imalo šire razmjere, govori i činjenica da se o ovim pojavama moralo raspravljati i na 28. godišnjoj skupštini »Gajreta« 1934. godine. Delegat Glavnog odbora iz Mostara Mustafa Alikalfić konstatovao je kako je »od strane naših vajnih gajretovaca pokušano da između Sokolstva i Gajreta unesu notu disharmonije, da ne kažem mržnje i rastrojstva«. ³⁹⁾

Politika nacionalnog »osvješćavanja« Muslimana u duhu zvaničnih doktrina u periodu 6. januara potencirana je i kroz intenziviranje zajedničkog rada društava »Gajreta« i »Prosvjete«, do čega je naročito došlo poslije 1931. godine. Srodnost programa i ciljeva kulturno-prosvjetnih društava u Bosni i Hercegovini nosila je u sebi i pretpostavku njihovog uzajamnog rada i suradnje. Određeni vidovi te saradnje, kako smo to već i ranije naveli, bili su prisutni od samog osnivanja ovih društava. »Gajretov« nacionalni program razvijanja srpske nacionalne misli među Muslimanima bio je značajan preduslov tješnje saradnje »Gajreta« i »Prosvjete«, koja se jednim dijelom konkretizovala i otvaranjem zajedničkih internata u Foči i Gacku, a kasnije u Trebinju. Pored navedenih oblika zajedničkog rada od 1931. godine ta saradnja dva društva nastoji se produbiti i intenzivirati. U tu svrhu zaključeno je da se redovno održavaju sastanci delegata Glavnih odbora jednog i drugog Društva, jedanput mjesečno naizmjenično u prostorijama Glavnih odbora »Gajreta« i »Prosvjete«. Na ovim sastancima ustanovljena je i osnova buduće saradnje, koja je predviđala osnivanje zajedničkih internata, pored postojećih, u svim mjestima gdje za to postoje potrebni uslovi. Podređenim jedinicama oba Društva sugerisana je najtješnja saradnja uprava mjesnih odbora, zblizavanje pitomaca putem zajedničkih predavanja, priredaba i slično. ⁴⁰⁾

Druga etapa u programu zajedničkog rada predviđala je prosvjetno djelovanje na širem planu: održavanje analfabetskih tečajeva, popularnih predavanja, otvaranje zajedničkih domaćičkih škola, kao i zajedničko izdavanje knjiga, brošura i sl. Svi ovi oblici zajedničkog rada, kako se isticalo, trebali su da doprinesu bržem nivelisanju razlika između Srba i Muslimana putem »nacionalizovanja« Muslimana. ⁴¹⁾ Da je ta politička tendencija stajala u pozadini forsiranja saradnje između »Gajreta« i »Prosvjete« potvrđuje zaobilaženje »Napretka«, »Narodne uzdanice« i drugih kulturno-prosvjetnih društava u Bosni i Hercegovini.

³⁹⁾ Zapisnik XXVIII redovne glavne skupštine društva Gajret održane 15. jula 1934. »Gajret«, XV/1934, 9, 206-207.

⁴⁰⁾ IAS, Zapisnik sjednice Glavnog odbora Gajreta i Glavnog odbora Prosvjete održane 19. novembra 1931. u prostorijama »Prosvjete«.

⁴¹⁾ Saradnja Gajreta i Prosvjete. »Gajret«, XII/1931, 20, 499-500.

Pri glavnim odborima društva »Gajret« i »Prosvjeta« formirane su i posebne sekcije zadužene za razvijanje i iznalaženje oblika zajedničkog djelovanja.⁴²⁾

Sprovedenje zaključaka o zajedničkoj saradnji konkretizovano je kroz održavanje sastanaka gotovo svih mjesnih odbora »Gajreta« i »Prosvjete« na kojima su usvajani pravci daljeg rada: U Tuzli je pokrenuta inicijativa osnivanja zajedničkog narodnog univerziteta; u Bihaću su internati »Gajreta« i »Prosvjete« zajednički proslavili rođendan kralja; u Ljubuškom je priređena zajednička zabava; u Nevesinju je donesena odluka o osnivanju zajedničke čitaonice i održavanju analfabetskih tečajeva.⁴³⁾

Ipak, najuspješnija saradnja ostvarivana je u đaćkim internatima, gdje su organizovane zajedničke proslave rođendana kralja, razne akademije i zabave. U ovim manifestacijama učestvovali su pitomci oba Društva sa prigodnim predavanjima i recitacijama. Formirani su i zajednički horovi.⁴⁴⁾

Međutim, intenzitet ove saradnje koja je očigledno trebalo da služi udovoljavanju određenih nacionalno-političkih interesa režima nije imala izgleda da se postavljena na ovakve osnove dulje održi. Uporedo sa slabljenjem diktature opadao je i njen intenzitet svodeći se na već uobičajene dotadašnje oblike zajedničkog rada i saradnje.⁴⁵⁾

Neslaganje i nezadovoljstvo članstva sa politikom vrhova »Gajreta« koje su se mogle sve glasnije čuti, pa i na samim »Gajretovim«

42) U sekciji za saradnju sa »Prosvjetom« bili su članovi GOG: Husein Kadić, Fehim Musakadić, Salih Tafro, dr. Asaf Šarac, Muhjedin-beg Fadilpašić,

43) Saradnja sa Prosvetom. »Gajret«, XIII/1932, 10, 176.

44) Isto

45) Značajnu prepreku iskrenoj saradnji dva društva predstavljao je i sam položaj i uloga koju im je režim namjenio. Neraspoloženje velikog dijela Prosvjetnih funkcionera i članova prema Gajretu stvaralo je njegovo protežiranje i podrška koju je Gajretu davao režim. Jedan od osnivača Prosvjete i njen bivši predsjednik Šćepan Grđić je na nekoliko Glavnih skupština Prosvjete izvještavao o državnim subvencijama Gajreta na štetu Prosvjete, koja je po njegovim riječima bila zaboravljena. Grđić je i u knjizi »Napor Bosne i Hercegovine«, koju je izdala Narodna odbrana tvrdio da Gajret dobiva od države više subvencija nego sva ostala kulturno-prosvjetna društva. (Š. Grđić, Prosvetne borbe, u knjizi Napor BiH, Sarajevo 1929, str. 161-162). I na jednoj konferenciji Prosvjetnih članova iz Sarajeva u 1932. godini, kojoj je kao izaslanik Gajreta prisustvovao H. Kukić, pledirajući za osnivanje ženskog internata u Beogradu Grđić je izjavio: »Tamo u Beogradu učinite sve moguće Gajretu, a Prosvjetu zaboraviše«. — IAS, Knjiga zapisnika, Zapisnik sjednice GOG od 28. aprila 1933. g.

Očigledno da su, u interesu proširenja svoga uticaja izvan srpske sredine pridobijanjem Muslimana za srpsku nacionalnu i političku ideologiju, vladajući krugovi posvećivali više pažnje Gajretu, a to je ponekad vršeno na uštrb brige o školovanju srpske omladine u Bosni i Hercegovini, čiju su podršku ionako imali. S druge strane i u redovima Gajretovog članstva ova saradnja nailazila je na kritike jer je pod uticajem krugova neraspoloženih prema Gajretovoj nacionalnoj misli među Muslimanima, ona predstavljana kao prva etapa u fuziji dva društva, što je imalo za posljedicu stvaranje nepovjerenja i nezadovoljstvo širokog članstva. — IAS, Zapisnik sjednice GOG od 30. XI 1931.

skupštinama, bilo je u neposrednoj vezi sa razvojem opšte (političke situacije u samoj zemlji. Nezadovoljstvo gotovo svih društvenih slojeva sa režimom diktature bivalo je sve veće. Tome je doprinosila i nepovoljna ekonomska situacija u zemlji. Trajanje šestojanuarskog režima podudaralo se sa velikom ekonomskom krizom koja je 1929. godine potresla SAD i proširila se na sve kapitalističke zemlje. Posljedice odnosno izrazite pojave ove krize nisu mimoišle ni Jugoslaviju. Kriza se naročito nepovoljno odrazila na poljoprivredu, s obzirom da je Jugoslavija bila pretežno agrarna zemlja — dovodeći najveći broj seoskog stanovništva na rub ekonomske propasti. Osim poljoprivredne proizvodnje kriza je teško pogodila industriju i sve druge grane jugoslavenske privrede.⁴⁶⁾ Pred pritiskom narodnog nezadovoljstva i sve glasnijom kritikom opozicionih građanskih stranaka i njihovim zahtjevima za preuređenjem države režim diktature bio je prisiljen na uzmicanje. U potrazi za rješenjem izlaza iz krize režim je prisiljen na popuštanje te u tom smislu organizuje izbore 5. maja 1935. godine. Ovaj datum obilježava početak perioda izvjesne liberalizacije režima i intenzivnije oživljavanje rada građanskih političkih stranaka.

Ta nova politička strujanja osjetila su se i u društvu »Gajret«, čija je politička linija potpune podrške režimu diktature koju je nametalo i vodilo »Gajretovo« najuže rukovodstvo također došla pod udar kritike. Sve češće su se čule zamjerke »Gajretovoj« srpskoj nacionalnoj orijentaciji, šta više takve stavove su podržavali i neki od članova Glavnog odbora. Kritiku srpskog nacionalnog kursa »Gajreta« i njegove izmjene zastupao je član Glavnog odbora Husein Brkić sa jednim dijelom odbornika. Po njihovom stanovištu »Gajret« i Muslimani svoje ciljeve mogu ostvariti jedino usvajanjem jugoslavenstva. Međutim, Brkić nije imao širu podršku Glavnog odbora, te je morao da da ostavku i povuče se iz Glavnog odbora.⁴⁷⁾ Kao odgovor na ove i slične prigovore »Gajretova« skupština 1934. godine donijela je rezoluciju koja je sadržavala stanovište o »Gajretovoj« ideologiji i u kojoj je naglašeno da je »Gajret eminentno nacionalna i kulturna organizacija čija je ideologija jasno istaknuta u njegovom imenu i zastavi... Pitanje Gajretove nacionalne ideologije za svagda je riješeno i stoga Glavna skupština nikom ne dozvoljava pravo da je na svoj način tumači«.⁴⁸⁾

Pojedini »Gajretovi« mjesni odbori na svojim skupštinama otvoreno su osudili rad Glavnog odbora i svoje neslaganje sa politikom koju je vodio u proteklom periodu. Na godišnjoj skupštini mjesnog odbora u Mostaru konstatovano je da je politika Glavnog odbora bila u dijametralno suprotnom pravcu od opšteg raspoloženja muslimanskog naroda. Skupština je donijela rezoluciju koja je sadržavala javnu osudu politike Glavnog odbora. U rezoluciji je konstatovano: 1) da je zbog političkog angažovanja pojedinih članova Glavnog odbora trpio kulturni i prosvjetni rad za »Gajret«; 2) da je politička akcija

⁴⁶⁾ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1978. »Nolit«, Beograd 1980, str. 108.

⁴⁷⁾ IAS, EG, K-67/1934.

⁴⁸⁾ Zapisnik redovne glavne skupštine društva Gajret, održane 15. jula 1934. god. »Gajret«, XV/1934, 9, 210.

članova Glavnog odbora dovela do neraspoloženja širih muslimanskih slojeva prema »Gajretu« kao muslimanskoj ustanovi; 3) zahtjeva se da Glavni odbor »Gajreta« ne uvlači Društvo u politiku i da ne vrši politički pritisak na »Gajretove« radnike.⁴⁹⁾ Karakteristično je da su ovu rezoluciju podržali i oni »Gajretovi« članovi, koji su kroz čitavo vrijeme diktature bili njeni najglasniji zagovarači i sljedbenici. Napuštanje svojih ranijih stavova objasnili su potrebom prilagođavanja raspoloženju muslimanskih masa, ako se želi sačuvati Društvo i njegovo članstvo.⁵⁰⁾ Delegat iz Mostara Mustafa Alikalfić braneci opravdanost zaključaka mostarske skupštine istakao je da je usvajanje navedene rezolucije bilo motivisano prije svega željom da se oko »Gajreta« okupe svi Muslimani, jer je činjenica da ih dosta ima izvan »Gajretovih« redova. Javna osuda dotadašnjeg političkog angažovanja koje se nametalo Društvu u proteklom periodu jedini je uslov za stvaranje šire platforme okupljanja na kulturno-prosvjetnom polju.⁵¹⁾

Ogorčenje i nezadovoljstvo širokog članstva »Gajreta« izazvali su pojedini članovi Glavnog odbora koji su svojim postupcima kompromitovali Društvo i uvlačili ga u prljave afere. Tako je protagonist najveće agrarne afere u Bosni i Hercegovini bio Husein Kadić, narodni poslanik i potpredsjednik »Gajreta«. Kadić je, kao narodni poslanik, uspio da Narodna skupština prihvati dopunu Zakona o izmjenama i dopunama zakona koji se odnosi na agrarnu reformu u Bosni i Hercegovini. Tim novim propisima o procjeni beglučkih zemalja znatno su poboljšani uslovi naknade zemljoposjednicima, što je omogućilo pojedincima da naplate milionske svote od države, a sam Kadić je za 477 dunuma dobio preko 9 miliona dinara. O tim mahinacijama ubrzo je saznala i javnost, pa je protiv Kadića i drugih učesnika pokrenut sudski postupak, ali su na kraju, kao i u ostalim aferama stare Jugoslavije, glavni akteri ostali nekažnjeni.⁵²⁾

S obzirom na učesnike afere, ona nije mogla proći bezkompromitovanjima i društva »Gajret«. S tim u vezi bio je i napad u Narodnoj Skupštini poslanika Ivana Lončarevića, koji je govoreći o Kadićevoj aferi iznio tvrdnju da su »Gajretovi« pobornici i povjerenici »udešavali procjene kod vlasti da budu što veće« kao i da je društvo »Gajret« fiksiralo procenat od 5% primljenih obligacija u korist »Gajreta«.⁵³⁾ Povod za ovo dovođenje Društva u vezu sa agrarnom aferom dao je raspis Glavnog odbora »Gajreta«, koji je upućen 5. XII 1933. svim »Gajretovim« jedinicama i u kojem je po navodima Glavnog odbora, društvo »Gajret« kao ustanova koja je zadužena za prosperitet Muslimana bilo u obavezi da »uputi naš neobavješteni svijet u propise ovog člana zakona i da ga zaštiti od iskorišćavanja raznih posrednika«. U isto vrijeme Glavni odbor je apelovao i na sve vlasnike biv-

⁴⁹⁾ »Gajret« u budućnosti. »Jugoslavenski list«, 18/1935, 159, 4.

⁵⁰⁾ Predkonferencija za »Gajretovu« glavnu skupštinu. »Gajret«, XVI/1935, 16, 168.

⁵¹⁾ Isto, 170.

⁵²⁾ dr. Milivoje Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941. »Veselin Masleša«, Sarajevo 1958, str. 450-452.

⁵³⁾ Komunikacije Izvršnog odbora »Gajreta«. »Gajret«, XV/1934, 3, 61.

ših kmetovskih šuma i šikara da od primljene svote daruju i Društvu svoj prilog.⁵⁴⁾

Nezadovoljstvo članstva kulminiralo je pojavom brošure člana Glavnog odbora i narodnog poslanika Mustafe Mulalića, koja je sadržavala njegov govor održan prilikom verifikacione debate u Narodnoj skupštini 14. maja 1935. godine. Brošura je predstavljala pamflet uperen protiv dr. Mehmeda Spahe i Jugoslavenske muslimanske organizacije, koja je na petomajskim izborima istupila u sklopu Udružene opozicije protiv vladine liste na čelu sa Bogoljubom Jevtićem. Razvoj političke situacije je već tada ukazivao i pored zvanične izborne pobjede vladine liste, na skori odlazak Jevtića i njegovih istomišljenika sa političke pozornice i promjenu političkog kursa koji će provesti Milan Stojadinović. Jačanje pozicija JMO imalo je za posljedicu uklanjanje iz političkog života onih muslimanskih političara koji su u šesto- januarskom periodu nastupali u ime Muslimana. M. Mulalić, kao predstavnik te garniture političara, izražavajući razočarenje svoje i svojih istomišljenika, u ovom govoru oštro se oborio na JMO i njenog vođu, proglašavajući je frankovačkom i vjerskom organizacijom, koja se suprotstavlja srpstvu i jugoslovenstvu. Mulalić je dalje iznio tvrdnje da je JMO po svom dosadašnjem radu zločin protiv jugoslovenstva i zločin protiv kulture. Zahvaljujući politici koju vodi Spaho i »akreba medžlis« (nepotizam) Muslimani su i Bosna i Hercegovina ostali »posljednje utočište negativnih orijentalizama« itd.⁵⁵⁾ Ovaj govor ubrzo je izašao štampan kao brošura i razaslat svim »Gajretovim« jedinicama u zemlji. Reagovanje članstva bilo je veoma oštro, a u nekim mjestima (Trebinje, Vlasenica) čak je i javno spaljivana.⁵⁶⁾ Reagovanje »Gajretovog« članstva na pojavu Mulalićeve brošure ukazuje da je ono bilo protiv uvlačenja »Gajreta« u političke sukobe i da je znatan dio bio naklonjen JMO i dr. Spahi. Korištenje »Gajretove« organizacije za rasturanje ove brošure kao i direktna angažovanost »Gajretovog« predsjednika Hasanbegovića u finansiranju njenog štampanja samo je još više doprinosila neraspoloženju prema »Gajretovoj« upravi. To je još više raspirivala kampanja koju su vodili neki sarajevski listovi (»Jugoslovenski list«, »Islamski svijet«) kao i zagrebački »Obzor«. Oni su redovno donosili vijesti iz pojedinih mjesta o reagovanju »Gajretovog« članstva, sa ciljem, kako je konstatovano u izvještaju Uprave policije, da se obori tadašnja uprava »Gajreta« na čelu sa dr. A. Hasanbegovićem.⁵⁷⁾ Naročito je oštra kampanja povedena iz Trebinja, gdje je formiran i »Akcioni odbor« u koji su ušli i neki članovi mjesnog odbora »Gajreta«. Akcioni odbor je putem štampe, prije svega »Islamskog svijeta«, zahtijevao da dr. Hasanbegović napusti predsjednički položaj, dok je nekoliko stotina Muslimana potpisalo petici

⁵⁴⁾ Isto

⁵⁵⁾ Govor narodnog poslanika g. Mustafe Mulalića. Sarajevo 1935, str. 14. list«, 18/1935, 152, 3; Famosne Mulalićeve brošure spaljuju domoljubi

⁵⁶⁾ Brošura narodnog poslanika M. Mulalića na lomači. »Jugoslovenski list«, 18/1935, 152, 3; Famosne Mulalićeve brošure spaljuju domoljubi po Bosni. — »Islamski svijet«, IV/1935, 149, 5. VII 1935, 7.

⁵⁷⁾ ABH KBUDB, Pov. D. Z. 2881 od 15. VII 1935.

ju kojom se traži od bivšeg Reis-ul-uleme Čauševića da se primi položaja predsjednika »Gajreta«. ⁵⁸⁾

Karakteristično je da su neki članovi Glavnog odbora podržali i solidarisali se sa ovom akcijom »Gajretova« članstva: prof. Muhamed Pandža i kadija Mustafa Ibrulj dali su izjavu kojom su najoštrije osudili postupak Mulalića zbog korištenja »Gajretove« organizacije, za, kako su izjavili »jednu protudržavnu, protunarodnu i protumuslimansku akciju«. Istup Mulalića označili su kao »napadaj na čitav muslimanski elemenat i muslimane« kojim im se »na strašan način vrijeđaju najintimnije vjerske i patriotske osjećaje, kao i vođe kojima smo dali svoje apsolutno povjerenje«. ⁵⁹⁾ Ujedno su tražili da Mulalić odmah podnese ostavku na članstvo u Glavnom odboru.

Pod pritiskom članstva Glavni odbor bio je prisiljen da se ogradi i demantuje bilo kakvu vezu sa štampanjem i rasturanjem navedene brošure, ⁶⁰⁾ a Mulalić je izvukao konzekvence na taj način da se povukao iz Glavnog odbora »Gajreta«. On je preko »Jugoslavenske pošte« opovrgavao sve navode o bilo kakvoj povezanosti rasparčavanja brošure sa društvom »Gajret«. Izjavio je da je on lično preko svojih prijatelja vršio njeno rasturanje. ⁶¹⁾

Očito da su tendencije za depolitizacijom Društva i suprotstavljanje njegovom korištenju u političke svrhe bile izraz raspoloženja širokog članstva, koje je zahtijevalo i težilo ispunjavanju njegovih prvenstveno prosvjetnih i kulturnih ciljeva. Ova reakcija bila je prirodna posljedica političkog pritiska koji je provoden u Društvu u periodu diktature. Na skupštini mjesnog odbora u Rogatici konstatovano je da su političke akcije Glavnog odbora nailazile na negodovanje širih muslimanskih slojeva, što je doprinosilo nazadovanju Društva. Osim toga nezadovoljstvo članstva izazvala je organizacija Društva koju je Glavni odbor provodio odozgo, kao i česte pojave onemogućavanja svih onih koji se nisu slagali sa stavovima Glavnog odbora i njihovim proglašavanjem antidržavnim elementima. ⁶²⁾ Metode koje je Glavni odbor primjenjivao u obračunu sa svojim protivnicima, u ovom periodu nisu mogle biti simpatične ni njegovom članstvu niti imati njegovu podršku. ⁶³⁾

⁵⁸⁾ Apel na Čauševića. »Jugoslavenski list«, 18/1935, 160, 2; Pretkonferencija za Gajretovu glavnu skupštinu. »Gajret«, XVI/1935, 16, 167; Hoće li reis-ul-ulema Čaušević postati predsjednik »Gajreta«. »Islamski svijet«, IV/1935, 151, 19. VII, 1935, 1-2.

⁵⁹⁾ Povodom sramotne brošure narodnog poslanika g. Mustafe Mulalića. Izjava članova Glavnog odbora »Gajreta« Pandže i Ibrulja. »Islamski svijet« IV/1935. 149, 5. VII 1935, 7.

⁶⁰⁾ Obavještenje Glavnog odbora »Gajreta«. »Jugoslavenski list«, 18/1935, 153. 5.

⁶¹⁾ ADH, KBUDB, Pov. D. Z. 2881/1935.

⁶²⁾ IAS, FG, K-67/1935.

⁶³⁾ Kao veoma ilustrativan primjer može poslužiti slučaj sa učiteljem osnovne škole u Zvorniku Mehmedom Mulabdićem. Njemu se u grijeh pripisivalo da je kao učitelj propagirao društvo »Narodnu uzdanicu« i »bacao ljagu na Gajret te ga omalovažavao«. Iz tih razloga Glavni odbor Gajreta su-

Nadalje, izgradnja »Gajretovog« doma u vrijeme veoma nepovoljne ekonomske situacije u zemlji 1935/36. godine, dala je povoda za kritiku Glavnog odbora i pored sve opravdanosti ovog pothvata. Naime, pitanje podizanja »Gajretovog« doma — zgrade — u kojoj će biti sjedište Glavnog odbora, iako je bilo aktuelno gotovo od samog osnivanja Društva, tek je uspješno realizovano 1935/36. godine. Tada je Društvo uspjele da u rekordnom vremenu (gradnja je započeta 4. VIII 1935. a završena i otvorena 6. IX 1936. godine) podigne u centru Sarajeva reprezentativnu zgradu u koju je smješteno sjedište Glavnog odbora, muški i ženski mjesni odbor iz Sarajeva, pjevačko društvo, »Gajretova« zadruga i dr.

U novoj zgradi društvenog doma održana je prvi puta i »Gajretova« 30. godišnja skupština. Na pretkonferenciji, koja se održavala dan uoči skupštine, izvjestan broj delegata iz provincije, koji je pripadao mladoj generaciji podvrgao je kritičkoj analizi rad Glavnog odbora u proteklom periodu. U »Gajretovoj« organizaciji sve više se osjećao uticaj napredne inteligencije, koja je u mjesnim odborima i čitaonicama osvajala pozicije i zadebljala povjerenje širokog članstva. To je došlo do izražaja i na ovoj skupštini, gdje su se predstavnici tih novih snaga suprotstavili metodama rada i političkoj angažovanosti vrhova »Gajretove« uprave. Ta raspoloženja izražena su kroz primjedbe dr. Safeta Mujića, koji je zamjerao Glavnom odboru građenje doma, smatrajući da je potrebnije bilo obezbjediti moderne internate za omladinu, te da »nije trebalo praviti reprezentativni dom, kad muslimanska omladina grca u starim zgradama«. Suprotstavio se i samopohvalama za zasluge Glavnog odbora oko podizanja doma, te naglasio da je to zasluga svih »Gajretovih« radnika i članova, koji su svojim prilozima omogućili njegovo podizanje. Tvrdio je da je »Gajretov« rad i organizacija u opadanju (samo u Mostaru broj članova sa 500 pao je na 300 u posljednjoj godini), a krivicu za to snosi Glavni odbor koji je po mišljenju Mujića zadnjih godina »išao pogrešnim putem«. Odbojnosti prema »Gajretu«, kako je tvrdio Mujić, doprinosilo je i njegovo nacionalno deklarisanje, koje je Društvu bilo nametnuto »odozgo«, dok Muslimani općenito odbijaju da se nacionalno opredjeljuju bilo kao Srbi ili Hrvati. Iz tih razloga Mujić je zahtjevao da se tačno ustanove razlozi kao i ličnosti koje utiču da se Muslimani udaljuju od Društva. Radi ilustracije naveo je: Kada se u Mostaru sakupljaju prilozima za »Gajretovu« biblioteku, koja je samostalna ustanova i kada se narodu objasni da ona osim »Gajretovog« imena nema druge veze sa Društvom, tek tada je svijet pomaže. Pledirao je da društvo »Gajret« prvenstveno vrši svoju prosvjetnu misiju u narodu.⁶⁴⁾

gerisao je banskoj upravi da se »ovaj tipus koji samo truje narod ukloni, kako bi mi mogli nastaviti uspješan rad za »Gajret«. Banska uprava spremno je izašla u susret Gajretovom zahtjevu, te je Mulabdića, iako bolesnog, sa 29 godina staža i petero djece prispjele za školovanje, premjestila sa službom u Dragodol, srez azbukovački, mjesto gdje nije bilo muslimanskog stanovništva te mu je svaka akcija bila onemogućena! Osim toga mjesto je bilo bez ljekara, a ni djeca nisu imala nikakve mogućnosti za dalje školovanje. Zanimljivo da ni kasnije, i pored teške bolesti Mulabdića i žene mu, nije usvojen njegov zahtjev da se povraća u Zvornik, gdje bi imao ljekarsku njegu i mogao školovati djecu nije usvojen, nego mu je predloženo Brčko

Na istoj pretkonferenciji, prvi puta je i javno istaknut zahtjev o neophodnosti izmjene dotadašnjeg kursa u »Gajretu« i prepuštanje njegove uprave mlađim ličnostima. Drugim riječima sve više su do izražaja dolazile tendencije koje su proizlazile iz shvatanja i raspoloženja širokog članstva u pravcu demokratizacije ove institucije, kao i prioritetnog djelovanja Društva u pravcu ispunjavanja ekonomsko-socijalnih i kulturnih potreba muslimanske zajednice.⁶⁵⁾

Ovim zahtjevima »Gajretova« skupština je na izvjestan način udovoljila, prihvatajući rezoluciju, u kojoj je akcenat bio na ekonomskom i socijalnom razvitku Muslimana u daljem »Gajretovom« radu, kao i izraženo nastojanje da se u tom radu okupe sve progresivne muslimanske snage.

Međutim, pokušaj mlađih članova da uđu u društvenu upravu nije ostvaren. Ponovo su izabrane ličnosti koje su u Glavnom odboru uglavnom i prije bile zastupljene. Tom izboru suprotstavio se ing. Šerif Bubić i drugi, ali je njegov predlog o sastavu nove kandidacione liste u koju bi ušli mlađi članovi, bio odbačen.⁶⁶⁾

SUMMARY

In the second part of 1928 the process of a very complex crisis in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, with significant and particularly characteristic manifestations in the region of Bosnia and Herzegovina, was getting deeper and deeper, so that all the events and actions of the time were the reflections, to a smaller or greater extent, of the contemporary situation in the country. Those phenomena were especially explicit at the time of the dictatorship of January 6th, when the State regime through the reorganization of the Islamic religious community and with the full support of the leaders of the largest Muslim cultural and educational society the »Gayret« made efforts to exert political pressure on Muslims. In accordance with such policy, the regime established on January 6th, by abolishing the autonomy of the Islamic religious community and by introducing the religious organization controlled by the State, wanted to put an end to the influence of the Yugoslav Muslim Organization, which up to that time had been the leading Muslim political party. In order to reach those aims the regime relied on pro-government Muslim politicians, among others on the leaders of the »Gayret« society whose claims

kao mjesto službovanja. U obrazloženju je navedeno, da je u Brčkom manji broj Muslimana, pa bi i Mulabdićeva aktivnost, ukoliko bi je i dalje razvijao na štetu Gajreta, bila manje efikasna nego u Zvorniku, gdje je veći broj Muslimana. (KBUDB, Pov. br. 2682/34).

⁶⁴⁾ Pretkonferencija za »Gajretovu« Glavnu skupštinu. »Gajret«, 17/1936, 9, 128.

⁶⁵⁾ Isto, 132.

⁶⁶⁾ Zapisnik XXX redovne glavne skupštine društva »Gajret«, održane 12. jula 1936. god. u Sarajevu. »Gajret«, XVII/1936, 9, 148.

were not limited to the leadership in the sphere of cultural life alone. They were also trying to become (political representatives of Muslims, considering that the »Gayret« society was a suitable platform for political influence on the masses. However, the attempts of the regime to win Muslims over for their policy and to separate them from the Yugoslav Muslim Organisation were not successful. When M. Stojadinović came to power and when the autonomy of the Islamic religious community was reestablished the political influence of the above mentioned politicians came to an end and was restricted only to the »Gayret« society and the improvement of the education and the cultural life of Muslims through it.